

POSTMODERNIZM VA KELAJAK ONTOLOGIYASI: BORLIQNING YNGI FALSAFIY TALQINIGA YO'L

Po'latov Anvar Akmal o'g'li

O'zbekiston milliy universiteti Falsafa kafedrası o'qtuvchisi

ANNOTATSIYA

Kelajak bormi? nafaqat vaqtning tabiati, balki borliqning haqiqat darajasi haqida ham fikrlashga undaydi. Hozirgi paytda mavjud bo'lgan narsa empirik idrok orqali "haqiqiy" deb qabul qilinadi, o'tmish esa hujjatlar va xotiralar orqali qayta quriladi. Shu bilan birga, matnda haqiqatning soxtalashish ehtimoliga urg'u beriladi bu esa postmodern tafakkur bilan bevosita bog'liq g'oyadir.

Postmodernizm nuqtayi nazaridan, vaqtning o'zi ham metanarrativ, ya'ni inson ongida yaratilgan ma'nolar tizimidir. Lyotar ta'kidlaganidek, postmodern tafakkur "katta hikoyalar"ga ishonmaydi demak, o'tmish, hozir va kelajak kabi vaqt kategoriyalari ham mutlaq emas, balki madaniy va til konstruksiyasi sifatida shakllangan. Shuning uchun "kelajak" ob'ektiv mavjud narsa emas, balki inson tafakkuri, til va madaniyat yaratgan potensial simulyakrdir.

Kalit so'zlar. Postmodernizm, kelajak ontologiyasi, empirik idrok, Martin Haydegger, Immanuel Kant, priori,noumena, fenomen, metafizika.

Kirish

Martin Haydegger¹ vaqtning uchta ekstazi haqida gapirgan: o'tmish, hozirgi zamon va kelajak. Ko'rinishidan, bu uchta ekstazga nisbatan uchta ontologik dalil mavjud: bevositalik bor yoki yo'q hozirgi zamon bilan bog'liq; hujjatlilik bor edi yo'q edi o'tmish bilan bog'liq; ehtimollilik bo'ladi-bo'lmaydi kelajak bilan bog'liq. Shunday qilib, biz dalillarning ishonchliligiga asoslangan iyerarxiyani tuzishimiz mumkin: bor, bor edi, bo'ladi. "Bor" eng ishonchli. "Bo'ladi" eng shubhali. "Bor edi" esa ularning o'rtasida. Kelajak vaqtning uchta ekstazi orasida eng noaniq. Kelajak "bor" yoki "bor edi"ga nisbatan kamroq darajada. "Bor edi" haqiqatan bor edi, yoki hech

¹ Heidegger, Martin. Being and Time. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. Harper & Row, 1962

International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health

Hosted online from Jakarta, Indonesia

Website: econfseries.com

30th October, 2025

bo‘lmaganda shunday deb o‘ylashadi. Kelajak haqida esa hech qachon aniq bilmaysiz. U sodir bo‘lishi mumkin, lekin ehtimol sodir bo‘lmaydi. Kelajak vaqtning boshqa ekstazlariga nisbatan mavjudlikdan yiroq. Bu sodir bo‘lishi mumkin, lekin, ehtimol, sodir bo‘lmaydi. Kelajakni vaqtning boshqa ekstazlar bilan taqqoslab bo‘lmaydi.

Asosiy qism

Vaqtning hech bir lahzasi -na o‘tmish, na hozir, na kelajak -ntologik jihatdan isbotlanmaydi. Ya’ni ular mavjud narsa sifatida emas, balki faqat bilish va idrok jarayonida paydo bo‘ladigan tushunchalardir. Shu sababli, vaqtni haqiqiy borliq emas, balki subyektiv fenomen sifatida talqin qilish mumkin. Bu fikr, bir tomondan, Kantning² transsendental idealizmiga borib taqaladi. Kant vaqtni sezgi shakli, ya’ni ongning ichki tuzilmasi deb biladi u tashqi dunyoga emas, balki subyektning idrok faoliyatiga tegishlidir. Demak, vaqtni inson o‘zi “o‘rnatadi”, uni borliqning o‘zidan emas, ongning strukturasi orqali yaratadi. Postmodern tafakkur, Lyotar³ ta’kidlaganidek, haqiqatning markazdan chiqishini e’lon qiladi. Bu nafaqat borliqning, balki vaqtning o‘zining ham nisbiyligini bildiradi. Agar vaqt subyekt tomonidan “yaratilayotgan” hodisa bo‘lsa, demak, o‘tmish, hozir va kelajakning chegaralari ham qat’iy emas -ular diskursiv, madaniy, til va texnologik konstruksiyalardir. Shu nuqtada kelajak ontologiyasi postmodernizmning davomchisi sifatida yangi yo‘nalishga aylanadi. Postmodernizm “haqiqat nisbiy” desa, kelajak ontologiyasi “mavjudlikning o‘zi vaqt bilan birga qayta yozilmoqda” deydi. Masalan: Hozirgi zamon empirik idrok doirasidagi haqiqat sifatida o‘zgaruvchandir. O‘tmish -xotira va diskurslar orqali qayta quriladi. Kelajak potensial fenomen, ya’ni hali mavjud bo‘lmasa ham, ongda “mavjud” bo‘lgan reallik sifatida namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, kelajak fenomen sifatida mavjud vapostmodern borliq talqinining muhim dalilidir. Chunki bu fikrga ko‘ra, mavjudlik endi fizik yoki metafizik emas, balki fenomenologik va ma’naviy narsa bo‘lib qoladi. Natijada postmodernizmda vaqt barqaror chiziq emas, balki ma’nolarning

² Immanuel Kant, Critique of Pure Reason, trans. Paul Guyer and Allen W. Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 1998)

³ Jean-François Lyotard, The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, trans. Geoff Bennington and Brian Massumi (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984),

International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health

Hosted online from Jakarta, Indonesia

Website: econfseries.com

30th October, 2025

o‘yin maydoni; kelajak esa hali ro‘y bermagan, ammo ong va madaniyat orqali “bor” bo‘lib turgan fenomen. Demak, kelajak ontologiyasi postmodern tafakkurning mantiqiy davomi sifatida vaqtni subyektiv, nisbiy va konstruktiv borliq shakli sifatida qayta tushuntiradi. Baudrillard nazariyasiga ko‘ra, kelajak haqidagi tasavvurlarimiz ham aslida simulyatsiya u real kelajakni emas, balki bizning xohish, qo‘rquv va axborot orqali qurilgan tasavvurlarni ifodalaydi. Shu jihatdan qaraganda, matnda ilgari surilgan bo‘lishi kerak bo‘lgan narsaning mavjudligi juda shubhali degan g‘oya postmodernizmning haqiqat nisbiyligi va reallikning inqirozi haqidagi qarashlari bilan uyg‘unlashadi.

Postmodernizm, vaqt va kelajak ontologiyasi, vaqt -bu tashqi dunyoda mavjud bo‘lgan narsa emas, balki ongning ichki tajribasi, ya’ni bizning idrokimizda yaratiladigan hodisadir. Gusserl⁴ bunga musiqa misolida yondashadi: musiqani tinglaganimizda, biz faqat hozir eshitilayotgan notani emas, balki o‘tgan notalarning aks-sadosini ham ongda eslab turamiz. Shu tufayli musiqiy ohang paydo bo‘ladi. Ya’ni o‘tmish hozirgi lahzada mavjud bo‘lib qoladi, hozir esa doim o‘tishga intiladi bu uzluksizlik jarayonidir. Gusserlningcha hozirgi vaqt mustaqil narsa emas, balki o‘tgan va kelajakning to‘qnashgan joyidir. Shu sababli, hozirgi zamon doimo harakatda, o‘tkinchi holatda bo‘ladi. Bu fikr bizning mavzuga to‘g‘ri keladi, chunki postmodernizm ham “barqaror hozirgi” yoki “mutlaq haqiqat” yo‘q, deydi. Hammasi oqimda, jarayonda, ma’nolar o‘yinida kechadi. Biz o‘tmishni eslab, unga ma’no bergan sayin, u hozirda “mavjud” bo‘lib qoladi. Xuddi shunday, kelajak ham hozirning davomi, hozirgi jarayonlarning aks-sadosidir. Biz kelajakni keyin emas, ayni hozir yaratamiz fikrlarimiz, harakatimiz va madaniyatimiz orqali. Bu nuqtada kelajak ontologiyasi paydo bo‘ladi: Kelajak bu hali bo‘lmagan narsa emas, balki hozirda ong va madaniyat orqali shakllanayotgan “borliqning davomidir”. Bu postmodern g‘oya bilan hamohang: reallik degani qat’iy mavjud narsa emas, balki doim o‘zgarib, qayta quriladigan jarayon. Gusserl vaqtni inson ongining ichki tuzilmasi deb biladi. Bizda vaqt sezgisi bo‘lmasa, borliqning o‘zi ham yo‘qdek bo‘ladi. Chunki dunyoni idrok etish bu vaqtli jarayon. Demak vaqt tashqi narsa emas, balki insonning ichki mavjudlik shakli. Shu sababli kelajak ham tashqarida

⁴ Gusserl, Edmund. Logical Investigations. Routledge, 2001.

International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health

Hosted online from Jakarta, Indonesia

Website: econfseries.com

30th October, 2025

emas, bizning ongimizda yashaydi. Postmodernizmda ham shunga o'xshash g'oya bor: haqiqat tashqarida emas, balki inson tafakkurida, diskurslar va belgilar tizimida mavjud. Kelajak bu ijtimoiy hodisa. Tabiatda yoki buyumlarda kelajak yo'q, uni faqat inson ongida va madaniyatida topish mumkin. Masalan, tosh yoki mashina o'z kelajagini his qilmaydi, lekin inson ularning kelajagi haqida o'ylaydi. Bu degani, kelajak ijtimoiy va madaniy konstruksiyadir. Bu aynan postmodern falsafaning asosiy xulosasiga to'g'ri keladi: haqiqat yoki kelajak obyektiv emas, balki inson tomonidan yaratilgan ma'nodir. Shuning uchun kelajak ontologiyasi postmodernizmning davomidir. U borliqni va vaqtni obyektiv emas, subyektiv va ma'noli jarayon sifatida ko'radi.

Vaqtning bunday subyektivligi har qanday bashoratning o'z-o'zidan amalga oshadigan bashorat bo'lishini va har qanday loyihaning a priori amalga oshishini anglatmaydi. Kelajak qat'iy belgilangan va ixtiyoriy narsa emas. Tarixiy zamon o'zining tarixiy mazmuni bilan oldindan belgilanadi. Subyekt o'z strukturasidan ozod emas, bundan tashqari, u mutlaqo unga qullik qiladi. Vaqtga kelajak hozirgi va qisman o'tmishning doimiy yo'qolishi uchun bo'shliq makoni sifatida kerak. Agar kelajak bo'lmasa, subyekt qochish uchun, o'zi bilan mumkin bo'lmagan to'qnashuvdan, yuqorida aytib o'tilgan qisqa tutashuvdan qochish uchun bo'shliqqa ega bo'lmaydi. Hozirning kelajaksiz muzlab qolgan lahzasi o'lim lahzasi.

Jamiyat kelajakni o'zidan uzoqroq qochishi uchun kerak. Bunday yugurishning xronikasi tarix tuyg'usidir. Uni samarali qilish uchun bizga avvalgi epizodlarning qolganlari kerak. Kelajak subyektning tuzilishi bilan oldindan belgilanadi. Shuning uchun qat'iy belgilangan. Subyekt tafakkur zanjirlarini joylamasdan, o'ylamasdan, zamon kadensiyalarini tashkil etmasdan turolmaydi. Kelajak hozirgi zamon va o'tmish bilan bir xil darajada. Qayerda vaqt bo'lsa, u yerda kelajak ham bo'ladi. Kelajak ma'noga ega. U hatto hozirga aylanishidan oldin ham ma'no kasb etadi. Bundan tashqari, kelajak hech qachon yuz bermasa ham ma'noga ega bo'ladi. Bu bashorat yoki prognozning semantik qiymatidir: agar u amalga oshmasa ham, u ma'no bilan to'ldirilgan va sodir bo'layotgan voqealarni tushuntirishga yordam beradigan narsadir. Bashoratlarda va prognozlar kelajakning ma'nosini anglash uchun xizmat qiladi. Kelajak kutilganlarni inkor etganda, bu inkor etish fakti aslida nima sodir bo'layotganiga ma'no beradi, chunki uning ma'nosi qisman amalga oshmagan

International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health

Hosted online from Jakarta, Indonesia

Website: econfseries.com

30th October, 2025

narsalardan tashkil topadi. Amalga oshmagan bashorat xuddi amalga oshgan bashorat kabi muhim ahamiyatga ega. Kelajakni xuddi hozirgi va o'tmishdagi kabi aniqlik bilan tahlil qilish mumkin. Kelajakning o'ziga xos yagona jihati - bu eng chuqur ongning o'zini anglash lahzasi va hozirgi voqelikni aslida qanday bo'lsa, shundayligicha kashf etishning kuchli hayajoni. Mavjud bo'lgan narsa - bu ayni damda yangrayotgan nota. Biroq, bu musiqa emas va uni tahlil qilish mumkin. Yakka nota hech nima demaydi. U bizga hech qanday ma'lumot bermaydi. U faqat boshqa notalar bilan birgalikda ma'no kasb etadi. Kontekst unga ma'no beradi. Shunday qilib, vaqt mazmuniga kelsak, u butun bir narsa bo'lib, u vaqt momentlari daraxtida a priori joylashtiriladi. Biz vaqtni butunligicha yashaymiz. Demak, kelajak o'lchovi allaqachon musiqa hissi bilan berilgan. Tarix faqat o'tmishning xotirasi emas. U shuningdek, bugungi kunning tushuntirilishi va kelajakning tajribasidir. Agar biz tarixni va uning mantiqini yaxshi tushunib olsak, keyingi bo'ladigan voqealarni, sodir bo'lajak hodisalarni va keyingi notaning qanday bo'lishini osonlik bilan taxmin qila olamiz. Jamiyatni anglab, uning tarixida uyg'unlikni, davrlarni, takrorlanuvchi qismlarni va asarning tuzilishini aniqlay olardik. Albatta, kutilmagan holatlar bilan duch kelishimiz mumkin, lekin eng hayratlanarli narsa sof ongning o'zligini anglash tajribasining haqiqiy bir lahzasi bo'lishi mumkinligi edi. Bu ichki nurning yorqinligi bilan uyg'onish imkoniyatidir. Bunday og'ir vaziyatda biz eng ichki va eng tashqi o'rtasidagi aynanlikni kashf etamiz. Biz ichki "men" tomonidan yaratilgan tashqi dunyoda yashaymiz. Ammo bu endi tarix emas, bu tarixni yorib o'tish, vaqt abadiy yaratilayotgan vaqt markaziga kirib borishdir. Shu nuqtadan u tarqaladi. U yerda u uchala holatning o'tmish, hozir va kelajakning farqlanmagan birligida mavjud bo'ladi. Vaqtni turli usullarda tashkil qilish mumkin. O'tmishni turli aloqalar orqali hozirgi zamon va kelajak bilan chambarchas bog'lash mumkin. Bu yerda abadiy takrorlanuvchi naqshga asoslangan doiraviy vaqt mavjud. Doiraviy vaqtning markazida ongning o'zi bilan qisqa tutashuvdagi tajribasi joylashgan. Jarohatning kuchi e'tiborni va hayot olamini chetga surib, uni kelajak o'tmishga aylanadigan va shu tarzda abadiy davom etadigan aylanma vaqtga aylantiradi. Bu aynan o'sha narsaning abadiy qaytishidir. Vaqtni orqaga ketish chizig'i sifatida ham tasvirlash mumkin. Qisqa tutashuv tajribasi bu yerda o'tmishga joylashtirilgan. Quloq o'tmishning tovushlarini ilg'ab olishga va ularni chinakamiga qayta tiklashga

harakat qiladi. Bu platonik xotira tiklashning doimiy sa'y harakatlariga asoslangan an'anaviy jamiyatdir. Bu yerda eng muhimi eslash va yetkazishdir. Bunday vaqtda kelajak va hozirgi zamon o'tmish tomonidan shakllantiriladi. Voqelik va dolzarblik o'tmishga yo'naltiriladi va esga olinadi, xotirada tiklanadi.

Xulosa

Postmodernizm inson tafakkurining yangi bosqichi sifatida borliq, haqiqat va vaqt haqidagi an'anaviy tasavvurlarni tubdan o'zgartirdi. U modernizmning qat'iy ratsional tamoyillarini inkor qilib, haqiqatni nisbiy, ko'p qatlamli va konstruktiv narsa sifatida talqin qildi. Shu orqali postmodern tafakkur borliqni yagona va mutlaq tizim sifatida emas, balki til, madaniyat va ong tomonidan doimiy qayta yaratiladigan jarayon sifatida ko'rsatdi. Gusserlning vaqt fenomenologiyasi bu g'oyaning chuqurroq ontologik asosini beradi. Uning fikricha, vaqt tashqi dunyoga emas, balki inson ongining ichki tuzilishiga mansubdir. O'tmish, hozir va kelajak - bir-biridan ajralgan uch holat emas, balki uzluksiz jarayon, ongda bir-birini to'ldirib turuvchi lahzalardir. Postmodernizm bu fenomenologik qarashni yanada kengaytirib, vaqt va borliqning o'zi ham subyektiv konstruksiya ekanligini ta'kidlaydi. Postmodernizm va kelajak ontologiyasi o'zaro uzviy bog'liq falsafiy yo'nalishlardir. Postmodernizm borliqni dekonstruksiya qilib, haqiqatning markazini yo'qotsa, kelajak ontologiyasi shu dekonstruksiyadan yangi, gibrid, texnologik va ijtimoiy borliqni yaratish sari yo'l ochadi. Inson -bu jarayonning markazida emas, balki uning doimiy harakatdagi ishtirokchisidir. Kelajak - insonning ichki vaqtida, ongining ijodiy harakatida yashaydigan borliqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, trans. Geoff Bennington and Brian Massumi (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984),
2. Heidegger, Martin. **Being and Time**. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. Harper & Row, 1962
3. Gusserl, Edmund. *Logical Investigations*. Routledge, 2001.
4. Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. Paul Guyer and Allen W. Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).